

Jolanta Lenart

Alfabetyzacja społeczeństwa powiatu kolbuszowskiego i podstawowa oświata dorosłych w pierwszych latach po II wojnie światowej

Rocznik Kolbuszowski 10, 83-100

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Alfabetyzacja społeczeństwa powiatu kolbuszowskiego i podstawowa oświata dorosłych w pierwszych latach po II wojnie światowej

1. ZWALCZANIE ANALFABETYZMU WAŻNYM ZADANIEM SPOŁECZNYM

W Polsce międzywojennej analfabetyzm wśród ludności w wieku powyżej 10 lat sięgał ok. 20 % (w 1938 r.)¹. Po zakończeniu II wojny światowej w Polsce było ok. 3,5-4 mln analfabetów, z czego połowa przypadała na ludność w wieku 18-50 lat, głównie wiejską.

W celu likwidacji analfabetyzmu, będącego (według nowej władzy) „spuścizną rządów burżuazji i obszarnictwa oraz zaporą na drodze Polski Ludowej do pełnego rozwoju gospodarczego i kulturalnego Narodu”², wprowadzono społeczny obowiązek bezpłatnej nauki dla analfabetów i półanalfabetów.

Alfabetyzacja tej części społeczeństwa, która nie nauczyła się czytać i pisać wskutek polityki oświatowej państwa i utrudnionego dostępu do oświaty w okresie międzywojennym, została podjęta już w pierwszych latach Polski Ludowej. Na terenie powiatu kolbuszowskiego rozporządzenie w tej sprawie zostało rozesłane przez Inspektorat Szkolny w Kolbuszowej do kierowników wszystkich szkół powszechnych już 14 września 1945 roku. Czyniło ich ono odpowiedzialnymi za zorganizowanie kursów początkowych

¹ W 1919 roku analfabetyzm w Polsce sięgał 36%. Wprowadzenie obowiązku szkolnego dla dzieci, jak również program zwalczania analfabetyzmu dorosłych, zwłaszcza w czasie służby wojskowej, znacznie poprawiło sytuację w tym zakresie.

² W. Roszkowski, *Najnowsza historia Polski 1914-1993*, Warszawa 1995, s. 25.

dla analfabetów i półanalfabetów. Zobowiązano ich do zorganizowania nauki i pozyskania do tego celu nauczycieli oraz innych ochotników i sprawowania opieki metodycznej nad ochotnikami nie będącymi nauczycielami. Poza tym do zadań kierowników należało zabezpieczenie odpowiedniego lokalu na naukę, opracowanie programu kursu i rozplanowanie go w taki sposób, aby mógł być zrealizowany w całości w ciągu 3 – 5 miesięcy. Uwieńczeniem szkolenia miały być egzaminy sprawdzające, zakończone wydaniem świadectw. Polecono rozpoczęcie nauki na tych kursach w dniu 15 września lub najpóźniej 1 października 1945 roku, gdyby w jej rozpoczęciu przeszkodziły uczestnikom prace polowe (oczywiście były to terminy nierealne).

Zajęcia miały odbywać się w grupach liczących 10 – 30 osób. Należało „trzymać się zasady, aby żaden analfabeta nie znalazł się poza możliwością uczenia się. W razie potrzeby objąć nauczaniem indywidualnym”³. Program kursu obejmował naukę pisania i czytania oraz ćwiczenia utrwalające osiągnięte już wyniki. Poza lekcjami czytania i pisania można było, na życzenie uczestników, wprowadzić naukę rachunków lub zagadnienia współczesnego życia. Zalecano, aby metody nauczania uwzględniały odrębne cechy psychiki dorosłych⁴.

Jednakże ze względu na ogrom różnorodnych zadań, związanych przede wszystkim z odbudową szkolnictwa wszystkich szczebli, problem upowszechnienia umiejętności czytania i pisania wśród całego społeczeństwa został w pierwszych latach niepodległości jedynie dotknięty. Poza tym alfabetyzacja w niektórych środowiskach natrafiała na znaczny opór społeczny. Wskazuje na to m.in. sprawozdanie z wizytacji powiatu kolbuszowskiego odbytej w dniach 13-15 lutego 1945 r. przez Stefanię Chendyńską: „W Raniżowie zwizytowano dwa kursy, kurs stopnia I – obowiązanych do nauki jest 21, z tego 10 uczęszcza na kurs, 5 uczy się indywidualnie, nie objęto nauczaniem 6. Są to złośliwie oporni, a namawia ich do tego ob. Sobuś – obywatel amerykański, również analfabeta. Wzywani oni byli kilkakrotnie do gminy, gdzie kierownik szkoły, przewodniczący Gminnej Rady Narodowej, wiceprzewodnicząca GRN i równocześnie przedstawicielka Ligi Kobiet uświadamiali ich o znaczeniu nauczania. W rezultacie obywatel Sobuś oświadczył, że do niego jako obywatela Ameryki, nikt nie ma prawa, a pozostali

³ Archiwum Państwowe w Rzeszowie (dalej: APR), Inspektorat Szkolny w Kolbuszowej, sygn. 2, *Okólnik z 14 września 1945 r. do kierowników szkół powszechnych w powiecie w sprawie obowiązkowego przymusu kształcenia analfabetów i półanalfabetów.*

⁴ Tamże.

oświadczyli, że jeżeli Sobuś nie ucześnie i nic mu za to nie jest, to i oni ucześnie nie będą. Opornymi zajmie się wiceprzewodnicząca GRN w Raniżowie i przewodniczący Powiatowej Rady Narodowej”⁵.

Nie wszyscy jeszcze odczuwali potrzebę opanowania umiejętności czytania i pisania i wszelkimi sposobami bronili się przed pójściem na kursy, co znacznie utrudniało pracę w tym zakresie. Świadome tych trudności Ministerstwo Oświaty w czerwcu 1947 roku wydało instrukcję, która omawiała sprawy rejestracji analfabetów i półanalfabetów, jak również organizację pracy w tym zakresie. Zgodnie z założeniami tej instrukcji, na terenie powiatu kolbuszowskiego (podobnie jak w całym kraju) zaczęły powstawać instytucje do walki z analfabetyzmem. W niedługim czasie powiat został objęty siecią rad społecznych, nadzorowanych przez Powiatową Radę Społeczną do Zwalczania Analfabetyzmu. W lipcu 1948 roku Powiatowa Rada Społeczna zorganizowała konferencję dla kierowników szkół oraz przedstawicieli organizacji społeczno-politycznych i gospodarczych. Omówiono na niej sposoby przeprowadzania spisów analfabetów i półanalfabetów oraz analfabetów wtórnych, jak również wytypowano tych, którzy będą odpowiedzialni za ich nauczanie⁶.

2. „WALKA” Z ANALFABETAMI NA TERENIE POWIATU KOLBUSZOWSKIEGO

Przeprowadzony w 1948 r. spis ujawnił na terenie powiatu 2174 analfabetów i 328 półanalfabetów, razem 2502, z tego w wieku do 50 lat – 1524 osoby. Nauczaniem początkowym w postaci skróconych kursów oraz nauczaniem zespołowym, świetlicowym lub indywidualnym udało się wkrótce objąć 343 analfabetów i półanalfabetów w wieku 14-50 lat⁷. W celu utrwalenia umiejętności czytania i pisania i nie dopuszczenia do wtórnego analfabetyzmu

⁵ APR, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kolbuszowej, sygn. 2077, *Sprawozdanie z wizytacji powiatu kolbuszowskiego odbytej w dniach 13-15 luty 1945 w celu zbadania akcji W.A.*

⁶ M. Piórek, *Zarys historyczny szkolnictwa podstawowego w latach 1918-1970 w powiecie kolbuszowskim*, [w:] Biuletyn nr 11 Wydziału Kultury Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kolbuszowej i Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, Kolbuszowa 1971, s. 66-67.

⁷ APR, Inspektorat Szkolny w Kolbuszowej, sygn. 19, *Analfabetyzm w roku szkolnym 1947/48*. Obowiązkową nauką czytania i pisania należało objąć analfabetów i półanalfabetów w wieku 14-50 lat. Z obowiązku tego mogły być zwolnione osoby upośledzone umysłowo lub fizycznie.

polecono kursantom uczęszczanie na zajęcia zespołów czytelniczych, które zakładano przy szkołach i bibliotekach. W roku 1948 odnotowano na terenie powiatu 12 takich zespołów, m.in. w Korczowiskach, Przedborzu, Nienadówce, Nowej Wsi, Siedlance oraz w Kolbuszowej i Sokołowie. W zajęciach (łącznie 365 spotkań) uczestniczyło 171 uczestników w wieku 14-20 lat⁸.

Wyniki działań w zakresie zwalczania analfabetyzmu w dalszym ciągu nie zaspokajały jednak ambicji władz. W związku z tym, w dniu 7 kwietnia 1949 roku Sejm wydał Ustawę w sprawie likwidacji analfabetyzmu, która miała wprowadzić do dotychczasowych działań zupełnie nową jakość. Zgodnie z treścią Ustawy, nauczanie innych stawało się od tej pory obowiązkiem moralnym tych wszystkich, którzy potrafili przynajmniej czytać i pisać.

Premier J. Cyrankiewicz w jednym z swoich przemówień, stwierdził m.in., że analfabeci „są i nie przestaną być podstawową bazą reakcji, w szczególności kleru, podczas, gdy my z analfabetów uczynić musimy jeden z ważnych czynników realizacji planu 6-letniego”⁹.

Prowadzone działania opierały się na bezpłatnej pracy osób nauczających, komisji społecznych, rejestratorów i opiekunów społecznych¹⁰. Tak, jak na początku tej akcji w 1945 roku, również i teraz większość zadań postawiono przed nauczycielami, głównie kierownikami szkół podstawowych. Wielu problemów przysparzało im m.in. pozyskiwanie chętnych do prowadzenia kursów dla analfabetów i szkolenie tych, którzy nie byli nauczycielami.

Autorzy sprawozdań z dziesięciodniowych kursów metodyki nauczania początkowego dla dorosłych na pierwszy plan wysuwali zapal oraz ofiarną pracę nauczycieli z różnych środowisk, których połączył wspólny cel: „powszechne udostępnienie klasie robotniczej w całej rozciągłości bogactw kultury i oświaty” oraz „skuteczna walka po czasach ciemnoty i wyzysku”. Jedną z uczestniczek takiego kursu wspomina: „Kursistów było 26. Początkowo czuliśmy się obco. Starsi trzymali się osobno, młodszy osobno. Dość szybko nastąpiło jednak zbliżenie, wywołane wspólnym przejęciem się zagadnieniami poruszonymi na wykładach i dyskusjach [...]. Jest

⁸ APR, Inspektorat Szkolny w Kolbuszowej, sygn. 19, *Zespoły czytelnicze w roku szkolnym 1947/48*. W roku 1949/50 odnotowano na terenie powiatu podobną liczbę zespołów czytelniczych, jak również ich uczestników.

⁹ Roszkowski, s. 26.

¹⁰ M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917-1977*, Warszawa 1978, s. 262-264.

to w dużej mierze zasługą kierownictwa kursu, które umiało wytworzyć tak miłą, sprzyjającą współpracy atmosferę¹¹.

Szczególne nasilenie prac związanych z rejestracją analfabetów przypadło na „Tydzień Walki z Analfabetyzmem”, który został ogłoszony na dni 11-18 grudnia 1949 roku. Informował o tym *Okólnik Pełnomocnika Rządu do Walki z Analfabetyzmem* Stefana Matuszewskiego z dnia 1 grudnia 1949 roku. Apelowano w nim do całego społeczeństwa, aby stanęło do „likwidacji wiekowych zaniedbań kulturalnych”¹². Na czoło wszystkich zadań wysunięto uzupełniającą rejestrację analfabetów i półanalfabetów. Pisano dalej, że: „Ponieważ Ministerstwo Oświaty nie będzie w tym okresie przeprowadzać powszechnego spisu dzieci, należy rejestrację uzupełniającą przeprowadzić przy pomocy aparatu zmobilizowanego przez komisje społeczne, wykorzystując do tego celu dotychczasowe spisy oraz inne informacje zdobyte na miejscu. Uzupełniająca rejestracja w okresie <<Tygodnia>> powinna być ostateczną. Dlatego należy dołożyć starań, aby w każdej gromadzie i gminie były wyłożone do wglądu wykazy osób nie umiejących czytać i pisać. Ożywić działalność komisji rejestracyjnych. Włączyć do tej akcji młodzież i wszystkie organizacje społeczne”¹³. Komisjom gminnym polecono przesłać zestawienia do pełnomocników powiatowych w terminie do dnia 25 grudnia 1949 roku. Ci ostatni zobowiązani byli do przesłania swoich zestawień do województwa, do 20 stycznia 1950 roku. W końcowej części okólnika nadmieniono, że „sumienność i dokładność w przeprowadzeniu uzupełniającej rejestracji będzie miała decydujące znaczenie w realizacji Ustawy o Likwidacji Analfabetyzmu w Polsce Ludowej”¹⁴.

3. ANALFABETÓW PRZYBYWA...

Przeprowadzona w „Tygodniu Walki z Analfabetyzmem” rejestracja wykazała 3430 analfabetów na terenie powiatu kolbuszowskiego, z tego 1985 w wieku 14-50 lat (1445 osób zostało zwolnionych z obowiązku uczenia się, ze względu na wiek lub stan

¹¹ Z. Garstecki, *Nowy etap walki z analfabetyzmem*, „Praca Oświatowa” 1949, nr 5, s. 21-25.

¹² APR, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kolbuszowej, sygn. 2067, *Okólnik Pełnomocnika Rządu do Walki z Analfabetyzmem z dnia 1 grudnia 1949 r.*

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże.

zdrowia)¹⁵. Znacznie większa, w porównaniu z rokiem poprzednim, liczba zarejestrowanych na terenie powiatu analfabetów, z pewnością wskazywała na to, że tym razem, przy zaangażowaniu większej grupy ludzi, prace rejestracyjne zostały przeprowadzone bardziej rzetelnie. Tendencja wzrostowa liczby analfabetów na terenie powiatu wiązała się również z ogromnymi migracjami ludności w pierwszych latach powojennych.

Dla analfabetów podlegających obowiązkowemu nauczaniu zorganizowano na terenie powiatu 57 kursów. Podczas akcji zimowej 1949 roku i akcji letniej 1950 roku świadectwa ukończenia kursu wydano 602 absolwentom¹⁶. Materiały Prezydium PRN z 10 stycznia 1950 roku prezentują zaangażowanie poszczególnych gmin powiatu kolbuszowskiego w organizację kursów początkowych¹⁷:

1. Gmina Kolbuszowa – 1 kurs – 26 uczestników
 2. Gmina Sokółów – 1 kurs – 20 uczestników
 3. Gmina Kolbuszowa Górna – 8 kursów – 153 uczestników
 4. Gmina Sokółów – 5 kursów – 111 uczestników
 5. Gmina Majdan Królewski – 8 kursów – 130 uczestników
 6. Gmina Raniżów – 8 kursów – 141 uczestników
 7. Gmina Cmolas – 8 kursów – 105 uczestników
 8. Gmina Dzikowiec – 8 kursów 137 uczestników
 9. Gmina Niwiska – 11 kursów – 163 uczestników
- Razem: 86 kursów – 986 uczestników.

W różny sposób zabiegano o frekwencję na tych kursach. Była ona dość zróżnicowana, w zależności od metod, jakich używano do jej poprawy. Tam, gdzie np. udostępniano w pierwszej kolejności uczestnikom kursu nawozy sztuczne, dożywiano, organizowano wycieczki do kina, frekwencja podczas zajęć była wyższa. Pomoc w domu ze strony przedstawicielek Ligi Kobiet, która ułatwiała matkom edukację poprzez opiekę nad ich dziećmi, także miała pozytywny wpływ na liczbę uczestników takiego kursu. Jednakże nie było to normą, jak można wywnioskować ze źródeł. W tamtym okresie argumentem szczególnie eksponowanym w prasie był autorytet nauczyciela. Nie należy go poddawać

¹⁵ APR, Powiatowa Rada Narodowa w Kolbuszowej, sygn. 19, *Akcja walki z analfabetyzmem 1949/50*.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ APR, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kolbuszowej, sygn. 2069, *Kursy dla analfabetów*.

Materiały źródłowe opracowywane przez różne podmioty (Powiatową Radę Narodową i Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kolbuszowej) zawierają nieco odmienne dane liczbowe dotyczące kursów.

w wątpliwość, jednakże wydaje się, że dla dorosłego analfabety całkowicie pochłoniętego pracą i tym, aby dać sobie radę w ciężkich czasach, umiejętność czytania, bez której dotychczas jakoś sobie radził, nie była niezbędną. Natomiast większą siłę oddziaływania niż autorytet nauczyciela miał z pewnością bezpłatny posiłek czy jakakolwiek pomoc materialna.

Podstawowym podręcznikiem, który wykorzystywano w pracy z dorosłymi analfabetami, był elementarz *Start* Joanny Landy-Brzezińskiej.

Alfabetyzacja społeczeństwa Kolbuszowszczyzny prowadzona była systematycznie i w szerokim zakresie, lecz zorganizowana w maju 1950 roku kontrolna rejestracja analfabetów w dalszym ciągu wykazywała tendencję wzrostową tego zjawiska – analfabetów na terenie powiatu było już 3551.

Liczba analfabetów w powiecie kolbuszowskim w maju 1950 roku

Lp.	Nazwa gminy	Liczba analfabetów	Liczba zwolnionych	Liczba analfabetów do przeszkolenia
1.	Kolbuszowa – miasto	42	11	17
2.	Kolbuszowa Górna	702	325	221
3.	Niwiska	562	249	156
4.	Cmolas	412	213	120
5.	Majdan Król.	385	166	166
6.	Dzikowiec	464	192	177
7.	Raniżów	473	161	218
8.	Sokolów – miasto	44	17	23
9.	Sokolów – wieś	467	235	130
	Razem	3551	1569	1228

Źródło: APR, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kolbuszowej, sygn. 2073, Wykaz analfabetów i półanalfabetów w gminach w 1950 roku.

Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kolbuszowej nakazało wówczas jeszcze większe zintensyfikowanie działań. Kursy należało organizować wszędzie tam, gdzie odnotuje się chociażby kilkunastu potencjalnych uczestników. Szkolenia analfabetów odbywały się więc przy wszystkich większych zakładach pracy, urzędach, szpitalach, spółdzielniach produkcyjnych. Śpieszono się, gdyż podjęte zobowiązanie (likwidacja analfabetyzmu na terenie powiatu) musiało być wykonane w terminie, tj. przed 1 maja 1951 roku.

4. ANALFABETYZM NA TERENIE POWIATU – ZLIKWIDOWANY

W raporcie z dnia 21 kwietnia 1951 roku, kierowanym do Wojewódzkiego Pełnomocnika do Walki z Analfabetyzmem, pełnomocnik powiatowy informował, że „Analfabetyzm został zlikwidowany w dwóch miastach i 7 gminach (58 gromad), tj. w całym powiecie kolbuszowskim. Na ogólną liczbę zarejestrowanych 3664 analfabetów i półanalfabetów zostało zwolnionych 1605 osób. W czasie nauki lub z powodu ułomności zwolniono 188 osób. Miejsce zamieszkania opuściło 162 osoby. W okresie od 7 kwietnia 1949 roku do czasu złożenia meldunku kursy ukończyło 1275 absolwentów. Indywidualnie uczyło się 282 analfabetów. Nadal uczy się 149 osób”¹⁸.

Mogłoby się wydawać, że akcja W.A. (tak w skrócie określano Akcję Walki z Analfabetyzmem) została zakończona po opublikowaniu powyższego raportu. Tak jednak nie było. W dniach 7-14 października 1951 roku miała miejsce na terenie powiatu kolejna już kontrola i rejestracja analfabetów i półanalfabetów prowadzona przez Gminne Komisje Kontroli do W.A. Kontrole wykazały pewną liczbę nowych analfabetów nie uczących się z różnych przyczyn i pewną liczbę osób niesłusznie dotąd zwolnionych. Ponownie poproszono kierowników szkół, nauczycieli i młodzież o włączenie się do akcji. Postanowiono:

- Nauką objąć wszystkich nowo zarejestrowanych urodzonych w latach 1899-1937,
- Objąć nauką tych, którzy byli wcześniej zarejestrowani, ale nauki z różnych powodów nie ukończyli,
- Zorganizować zespoły czytelnicze dla byłych absolwentów kursów początkowych, aby zabezpieczyć ich przed wtórnym analfabetyzmem oraz dla innych osób będących na tym samym poziomie. (Zespoły czytelnicze miały pracować 4-6 godzin tygodniowo, natomiast kursy początkowe lub zespoły nauki 12 godzin tygodniowo)¹⁹.

Jeszcze w latach następnych organizowane były kursy, zwłaszcza dla analfabetów wtórnych, przede wszystkim przy szkołach podstawowych, ale skala zjawiska była już zdecydowanie

¹⁸ APR, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kolbuszowej, sygn. 2073, *Meldunek o likwidacji analfabetyzmu na terenie powiatu kolbuszowskiego z dnia 21 kwietnia 1951 r.*

¹⁹ APR, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kolbuszowej, sygn. 2073, *Kontrola rejestracji analfabetów i półanalfabetów w dniach 7-14 października 1951 r.*

mniejsza. 21 grudnia 1951 roku minister S. Matuszewski poinformował, że analfabetyzm w Polsce został zlikwidowany, co nie do końca było prawdziwe.

5. WYRÓWNYWANIE ZALEGŁOŚCI

Równie ważnym zadaniem jak likwidacja analfabetyzmu było dla władz powiatu umożliwienie uzupełnienia wykształcenia podstawowego tym osobom, którym wojna przeszkodziła w uczęszczaniu do szkoły. Stąd też podstawowa edukacja dorosłych w pierwszych latach powojennych była organizowana wszędzie tam, gdzie byli chętni do tego typu kształcenia.

Najpowszechniejszą formą oświaty dorosłych były kursy w zakresie klasy V – VII szkoły podstawowej. Z założenia, kursy te „miały dawać podstawy, względnie pogłębiać i rozszerzać zakres wiadomości zdobytych w szkole powszechnej w czasie okupacji niemieckiej, jak również wyrobić świadomość obywatelską i dać podstawy do dalszej pracy samokształceniowej lub dalszego kształcenia”²⁰. Organizacją tych kursów mieli zająć się kierownicy szkół podstawowych i wszyscy chętni, w porozumieniu z najbliższą komórką organizacyjną Związku Nauczycielstwa Polskiego, który patronował temu przedsięwzięciu oraz z Gminną Komisją Oświatową, władzami samorządowymi i miejscową ludnością. Dodatkowym zadaniem było uświadamianie mieszkańców wiosek o potrzebie i korzyściach wynikających z kształcenia na kursach.

Inspektorat Szkolny w Kolbuszowej w styczniu 1945 roku wydał rozporządzenie określające formy kształcenia dorosłych. Obejmowały one:

- ▶ „Kursy początkowe,
- ▶ Kursy dla absolwentów szkół powszechnych z czasów okupacji niemieckiej, dla uzupełnienia wiadomości z historii, geografii, j. polskiego,
- ▶ Kursy uzupełniające szkołę powszechną w zakresie programu szkoły powszechnej III stopnia organizacyjnego,
- ▶ kursy wieczorowe, przede wszystkim dla starszych w celu:
 - pogłębienia umiejętności czytania i pisania,
 - pogłębienia wiadomości z zakresu szkoły powszechnej,
 - rozbudzenia zainteresowań umysłowych,
 - przysposobienia do dalszej pracy umysłowej,
 - budzenia wartości ludzkich, społecznych i obywatelskich,

²⁰ APR, Inspektorat Szkolny w Kolbuszowej, sygn. 2, *Pismo Inspektora Szkolnego S. Przybyły z dnia 10 stycznia 1945 roku w/s kursów dokształcających dla młodocianych i dorosłych.*

- podniesienia poziomu duchowego, kulturalnego i gospodarczego,
- wychowania świadomych, twórczych i odpowiedzialnych obywateli,
- ▶ Uniwersytety Niedzielne, gdzie wygłaszane będą interesujące słuchaczy odczyty, pogadanki i dyskusje,
- ▶ Inne formy pracy oświatowej, jak: prace świetlicowe, chóry ludowe, teatry ludowe²¹.

Pierwsze na terenie powiatu kolbuszowskiego kursy rozpoczęły się na przełomie września i października 1945 roku. Zorganizowano je w 36 miejscowościach powiatu. Miały one charakter kursów początkowych, w których uczestniczyło 119 osób, (w tym 7 w wieku powyżej 18 lat) i kursów w zakresie klasy V, VI lub VII szkoły podstawowej z liczbą 791 uczestników (w tym 193 w wieku powyżej 18 lat)²².

Kursy dla dorosłych w zakresie szkoły powszechnej w powiecie kolbuszowskim w latach 1945-1956

Lp.	Miejscowość	Data rozpoczęcia	Program kursu (klasa)	Liczba słuchaczy	Liczba słuchaczy powyżej 18 lat
1.	Zarębki	19.10.1945	VII	43	7
2.	Raniżów	01.10.1945	VI, VII	75	-
3.	Przedbórz	04.07.1945	VII	47	23
4.	Wola Rusinowska	01.10.1945	V, VI	45	1
5.	Cmolasy	15.11.1945	V, VI	39	5
6.	Wola Raniżowska	01.12.1945	VI	30	-
7.	Trzęsówka	02.11.1946	V-VII	22	-
8.	Markowizna	18.10.1945	V	26	7
9.	Korcówiska	23.10.1945	V	22	4
10.	Trzeboś	Brak danych	V-VII	50	32
11.	Górno	Brak danych	V-VII	18	-
12.	Mazury	01.11.1945	VI-VII	46	21
13.	Świerczów	01.09.1946	VII	12	7
14.	Dzikowiec	01.09.1956	VI, VII	33	15
15.	Niwiska	01.10.1945	VII	72	10
16.	Huta Przedborska	15.09.1945	VII	21	12
17.	Nienadówka Górna	12.09.1945	VI-VII	28	5
18.	Leszcze	26.10.1945	VI	25	5

²¹ Tamże.

²² APR, Inspektorat Szkolny w Kolbuszowej, sygn. 19, *Kursy dla dorosłych w zakresie szkoły powszechnej*.

19.	Poręby Dymarskie	26.10.1945	V	30	7
20.	Widelka	05.11.1945	VII	26	3
21.	Posuchy	15.10.1945	V, VI	19	-
22.	Wólka Sokołowska	23.10.1945	V, VI	22	11
23.	Plazówka	15.11.1945	III-IV	12	-
24.	Dąbrówka	24.11.1945	V	10	-
25.	Hadykówka	01.12.1945	V, VI	12	-
26.	Nienadówka Środkowa	08.10.1945	V, VI	13	-
27.	Wilcza Wola	05.11.1945	V, VI	26	13
28.	Klatki	15.10.1945	k. pocz.	20	-
29.	Przedbórz	15.10.1945	k. pocz.	23	6
30.	Nowa Wieś	05.10.1945	k. pocz.	18	-
31.	Widelka	05.11.1945	k. pocz.	17	-
32.	Kolbuszowa Dolna	05.11.1945	k. pocz.	14	-
33.	Poręby Kupieńskie	03.11.1945	k. pocz.	17	-

Źródło: APR, Inspektorat Szkolny w Kolbuszowej, sygn. 19, Kursy dla dorosłych w zakresie szkoły powszechnej.

Słuchacze kursów realizujący program klasy VII, w celu uzyskania świadectwa ukończenia szkoły podstawowej byli zobowiązani do złożenia egzaminu dla eksternów w zakresie wszystkich przedmiotów. Pewien wyjątek w tym zakresie ustalono jedynie dla kandydatów, którzy mieli ukończone 18 lat – mogli oni ubiegać się o zwolnienie z egzaminu z przedmiotów artystyczno - technicznych²³.

W roku szkolnym 1947/1948 zorganizowano dla młodzieży do lat 18-tu kursy początkowe stopnia I, II lub III w następujących miejscowościach²⁴:

1. Kolbuszowa Dolna – III stopień
2. Lipnica – I stopień
3. Hucina – I stopień
4. Kłapówka – II stopień
5. Dąbrówka – III stopień
6. Poręby Dymarskie – II stopień
7. Klatki – III stopień
8. Rusinów – I stopień
9. Trzebuska – III stopień

²³ APR, Inspektorat Szkolny w Kolbuszowej, sygn. 2, *Egzaminy dla eksternów w 1946 roku*.

²⁴ APR, Inspektorat Szkolny w Kolbuszowej, sygn. 37, *Kursy początkowe dla młodzieży*.

10. Trzeboś – III stopień
11. Osia Góra – I stopień
12. Krzątka – II stopień
13. Kosowy – II stopień

Zalecano, aby absolwenci kursów początkowych utrwalali zdobyte umiejętności. Odpowiednią do tego celu formą (podobnie jak w przypadku dorosłych analfabetów) miały być zespoły czytelnicze i samokształceniowe organizowane przez szkoły i świetlice wiejskie. W roku szkolnym 1947/48 na terenie powiatu odnotowano działalność pięciu takich zespołów z łączną liczbą 152 uczestników²⁵.

Zespoły czytelnicze i samokształceniowe w roku szkolnym 1947/1948

1. Korczowiska – 30 uczestników
2. Przedbórz – 58 uczestników
3. Nienadówka – 18 uczestników
4. Nowa Wieś – 21 uczestników
5. Siedlanka – 25 uczestników

Rok później, tj. w roku szkolnym 1949/1950, liczba tych zespołów zwiększyła się do 12, a liczba uczestników do 177 osób w wieku 14-20 lat. W latach następnych obserwowano spadek liczby zespołów samokształceniowych. Dane z roku 1960/1961 wskazują na funkcjonowanie jedynie 5 takich zespołów z liczbą 53 uczestników.

6. SZKOŁY PODSTAWOWE DLA PRACUJĄCYCH

Na przełomie roku 1948 i 1949 zmieniło się nastawienie władz do kursów dla dorosłych, które w większości powstawały spontanicznie i miały znaczną autonomię w zakresie treści programowych. System oświaty dorosłych, na wzór rozwiązań radzieckich, został wkrótce ściśle określony i upaństwowiony. W ten sposób zlikwidowano autonomiczność kształcenia dorosłych. Dotychczasowe formy działania zastąpiono rozwojem szkół dla pracujących w zakresie nauczania początkowego i szkoły podstawowej²⁶.

²⁵ Tamże, *Uniwersytety Niedzielne*.

²⁶ W roku szkolnym 1949/50 na terenie powiatu prowadzono jeszcze 20 kursów dla dorosłych. Uczęszczało na nie 338 słuchaczy. Uczniów, którzy nie nadążali za pozostałymi ze względu na duże braki

Zgodnie z zaleceniami władz, na terenie powiatu, rozwinęła się sieć takich szkół, które realizowały program klasy V, VI lub VII szkoły podstawowej, a niekiedy także kursy początkowe.

Kursy i szkoły dla pracujących w latach 1950-1957

Lp.	Forma	Miejscowość	Rok szkolny	Realizowany program	Liczba uczniów
1.	szkoła	Kolbuszowa	1950/51	Klasa V – VII	84
			1952/53	Klasa VI, VII (3 oddziały)	74
			1952/53	Klasa wstępna (2 oddziały),	26
				Klasa V – 4 oddziały, klasa VI – 5 oddziałów, klasa VII – 3 oddziały	42 61 53
2.	szkoła	Cmolasy	1950/51	Klasa VI i VII	79
			1952/53	Klasa VI, VII (2 oddziały)	81
			1954/55	Klasa VI, VII	37
			1955/56	Klasa V+VI, VII	35
			1956/57	Klasa VI	16
3.	szkoła	Raniżów	1950/51	Klasa wstępna	48
			1954/55	Klasa VII	12
4.	kurs	Poręby Dymarskie	1950/51	Klasa wstępna	22
5.	kurs	Górno	1950/51	Klasa V	18
6.	szkoła	Sokołów	1950/51	Klasa VII	18
			1952/53	Klasa VI, VII (2 oddziały)	61
7.	kurs	Posuchy	1950/51	Kurs wstępny	18
8.	kurs	Poręby Kupieńskie	1950/51	Klasa V	Zlikwidowany 30.04.51
9.	szkoła	Spie	1954/55	Klasa VII	17
			1955/56	Klasa VII	17
10.	szkoła	Kolbuszowa Górna	1954/55	Klasa VII	20
11.	szkoła	Widelka	1954/55	Klasa VII	23
12.	szkoła	Krzątka	1954/55	Klasa VII	14
13.	szkoła	Ostrowy Baranowskie	1954/55	Klasa VII	16
			1955/56	Klasa V, VII	15
			1956/57	Klasa VII	*
14.	szkoła	Klatki	1954/55	Klasa VII	18
			1955/56	Klasa VII	15
15.	szkoła	Nowa Wieś	1954/55	Klasa VII	13
			1956/57	Klasa VII	*
16.	szkoła	Wola Rusinowska	1954/55	Klasa VII	15
17.	szkoła	Kopcie	1955/56	Klasa VI - VII	15
18.	szkoła	Zielonka	1955/56	Klasa VI - VII	15

w wiadomościach szkolnych, grupowano w tzw. klasach wstępnych przygotowujących do nauki w klasach V-VII.

19.	szkoła	Turza	1955/56	Klasa V - VI	15
20.	szkoła	Rusinów	1955/56	Klasa VII	15
21.	szkoła	Lipnica	1955/56	Klasa VII	16
22.	szkoła	Dzikowiec	1955/56	Klasa VII	16
23.	szkoła	Siedlanka	1955/56	Klasa VII	15
24.	szkoła	Trzęsówka	1955/56	Klasa VI - VII	14
25.	szkoła	Kupno	1956/57	Klasa VII	*
26.	szkoła	Brzostowa Góra	1956/57	Klasa VII	*
27.	szkoła	Komorów	1956/57	Klasa VII	*

Źródło: APR, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kolbuszowej, sygn.1840,1822,1859,1848,1782.

* Na zajęcia uczęszczało łącznie 91 osób.

Intensyfikacja kształcenia dorosłych wynikała z założeń planu 5-letniego (lata 1960-1965), który zakładał wzmoczenie działań w kierunku dokształcania pracowników w wieku 18-35 lat w zakresie szkoły podstawowej. Władze powiatu planowały, że w roku szkolnym 1960/1961 zostanie powołana kolejna szkoła podstawowa dla pracujących. Przewidywano, nauczaniem w zakresie szkoły podstawowej, objąć łącznie około 570 osób²⁷.

W szkołach dla pracujących obowiązywały egzaminy eksternistyczne w zakresie klas V-VII, a mianowicie: z matematyki i języka polskiego w klasie V i VI; z języka polskiego, matematyki i historii w klasie VII²⁸.

Szczegółowe zasady funkcjonowania szkół dla pracujących określiło Zarządzenie Ministra Oświaty z 4 marca 1955 roku w/s organizacji roku szkolnego 1955/56 dla pracujących. Informowało ono m.in., że:

„[...]1. Do klasy wstępnej przyjmowani są absolwenci kursów nauczania początkowego na podstawie zaświadczenia zdanego egzaminu. Inni kandydaci na podstawie świadectwa ukończenia III klasy szkoły podstawowej lub na podstawie egzaminu wstępnego z języka polskiego i matematyki.

2. Do klasy V przyjmowani są kandydaci, którzy posiadają świadectwo ukończenia klasy IV szkoły podstawowej lub złożą egzamin wstępny z języka polskiego i matematyki (ustny i pisemny).

3. Do klasy VI i VII przyjmowani są kandydaci na podstawie świadectwa szkolnego uprawniającego do przyjęcia do wyższej

²⁷ APR, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kolbuszowej, sygn. 1825, *Oświata dorosłych w roku 1959/60*. Źródła nie podają, w jakiej miejscowości uruchomiono kolejną szkołę.

²⁸ APR, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kolbuszowej, sygn. 1783, *Pismo kierownika Wydziału Oświaty Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie z dnia 8 marca 1955 roku*.

klasy lub po złożeniu egzaminu wstępnego ze wszystkich przedmiotów objętych programem nauczania klas niższych, uwzględniający również egzamin pisemny z języka polskiego i matematyki.²⁹

Rok szkolny w szkołach podstawowych dla pracujących na wsi rozpoczynał się 15 października i kończył 31 marca. W uzasadnionych przypadkach terminy te mogły być przesunięte na wniosek Wydziału Oświaty Prezydium Powiatowej lub Miejskiej Rady Narodowej przez Wojewódzką Radę Narodową”.

Zarządzenie określiło również plan nauczania w tego typu szkołach:

Plan nauczania w szkołach podstawowych dla pracujących w roku szkolnym 1955/56

L.p.	Przedmiot	Klasa wstępna	Klasa V	Klasa VI	Klasa VII
1.	j. polski	8/6	6	5	4
2.	historia	3/2	2	2	2
3.	biologia	0/1	1	1	1
4.	geografia	0/2	2	1	2
5.	matematyka	4	4	4	3
6.	fizyka z astronomią	-	-	2	2
7.	chemia	-	-	-	1

Źródło: APR, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kolbuszowej, sygn. 1782, Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z dn. 8 czerwca 1955 roku.

Społeczeństwo powiatu stopniowo przekonywało się do potrzeby posiadania wykształcenia, przynajmniej podstawowego. Posiadanie świadectwa ukończenia VII klasy szkoły podstawowej dawało bowiem szersze możliwości zatrudnienia – wymagane było przy ubieganiu się o pracę w przemyśle, handlu.

Szkoły dla pracujących funkcjonowały przy większości młodzieżowych szkół podstawowych. Zajęcia odbywały się wieczorem i były prowadzone przez nauczycieli zatrudnionych w danej szkole. Osobom nie pracującym nie stwarzano problemów z przyjęciem do takiej szkoły. Wiek uczestników był zróżnicowany. Program kursu w zakresie klasy VII (rok szkolny 1962/63) obejmował osiem przedmiotów: j. polski, historia oraz wiadomości o Polsce i świecie, biologia, geografia, matematyka, fizyka, chemia. Dopuszczalną była również krótsza forma kursu, obejmująca cztery przedmioty

²⁹ APR, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kolbuszowej, sygn. 1782, Załącznik do zarządzenia Ministra Oświaty z 8 czerwca 1955 roku.

i o połowę mniej zajęć. Jednakże jego absolwenci nie uzyskiwali świadectwa ukończenia siedmioklasowej szkoły podstawowej.

Kursanci korzystali ze specjalnych podręczników. Egzaminny eksternistyczne (na zakończenie określonej klasy: V, VI lub VII) odbywały się w maju, przed Państwową Komisją Egzaminacyjną powoływaną przez Wydział Oświaty i Kultury – Inspektorat Oświaty Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kolbuszowej³⁰.

7. INNE FORMY EDUKACJI DOROSŁYCH

Od początku lat 50-tych organizowane były na terenie powiatu masowe kursy języka rosyjskiego. Polecano, aby uczestniczyli w nich pracownicy wszystkich większych zakładów i instytucji. Zajęcia na kursach odbywały się zazwyczaj dwa razy w tygodniu po dwie godziny. Prowadzili je nauczyciele szkół podstawowych i średnich, którzy znali język rosyjski. W 1955 roku, na terenie powiatu zorganizowano 11 kursów tego typu, z liczbą 127 uczestników. W okresie późniejszym, tj. w 1967 roku, liczba uczestników tych kursów zmniejszyła się do 75, a liczba kursów do pięciu. Kursy te, zgodnie z Zarządzeniem Ministra Oświaty z 11 grudnia 1954 roku, kończyły się egzaminem, którego zdanie było niezbędnym warunkiem ukończenia kursu³¹.

Inną formą edukacji dorosłych były tzw. Uniwersytety Niedzielne, które w okresie późniejszym zmieniły nazwę na Uniwersytety Powszechne. Ich działalność polegała na uświadamianiu ludności wiejskiej w zakresie uprawy ziemi, hodowli zwierząt, weterynarii, ogrodnictwa, higieny osobistej, wychowywania dzieci itp. W roku 1947/48 zamierzano powołać trzy takie uniwersytety – w Kolbuszowej, Sokołowie i w Mazurach. Udało się jednak zorganizować tylko jeden uniwersytet – w Mazurach, którego słuchaczami w roku 1947/48 było około 100 osób. Dalszych dwóch nie zorganizowano z powodu braku nauczycieli³².

³⁰ Na podstawie wspomnień i analizy świadectwa szkolnego Genowefy W., uczestniczki kursu w zakresie klasy VII w Szkole Podstawowej dla Pracujących w Hucie Komorowskiej, w roku szkolnym 1962/63. Kierownikiem kursu był Adam Kopeć (kierownik szkoły).

³¹ APR, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kolbuszowej, sygn. 2062, *Kursy masowe języka rosyjskiego*. W roku 1955 kursy języka rosyjskiego zorganizowano w PZGS w Kolbuszowej i w szpitalu. Uczestnicy wpłacili 475 zł tytułem wpisowego.

³² APR, Inspektorat Szkolny w Kolbuszowej, sygn. 19, Uniwersytety Niedzielne. Nauczyciele na kursach dla dorosłych byli opłacani nieregularnie przez samorządy za pośrednictwem Inspektoratu Szkolnego. Obowiązek finansowania oświaty dorosłych w całości ciążył

Uniwersytety Powszechne na terenie powiatu kolbuszowskiego
w latach 1947-1967

Lp.	Rok szkolny	Liczba uniwersytetów (miejsowość)	Liczba uczestników
1.	1947/48	1 (Mazury)	100
2.	1949/50	2 (Mazury, Sokołów)	60
3.	1959/60	9	320
4.	1960/61	4	120
5.	1966/67	9 dla rodziców + 1 młodzieżowy	254+21

Źródło: APR, Inspektorat Szkolny w Kolbuszowej, sygn. 19 oraz Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Kolbuszowej, sygn. 1825,183

Druga wojna światowa uniemożliwiła dużej grupie społeczeństwa rozpoczęcie lub kontynuację nauki w szkole podstawowej. Osoby bardziej świadome podejmowały kształcenie z własnej inicjatywy. W powiecie kolbuszowskim zorganizowano różnorodne formy szkolnictwa podstawowego dla dorosłych. Wiele osób opornie podchodziło do nauczania, stąd prowadzone były również działania uświadamiające, głównie w środowiskach wiejskich. Założenia planu pięcioletniego (1960 – 1965) zmobilizowały środowiska oświatowe do rozwijania różnorodnych form edukacji dorosłych. Wymóg ukończenia klasy VII przy ubieganiu się o pracę był przestrzegany przez większość zakładów przemysłowych. Zmobilizowało to wiele osób do uzupełnienia wykształcenia w zakresie szkoły podstawowej.

Literacy campaign in Kolbuszowa poviat and adult primary education in the first years after the Second World War

In the after-war Poland a big part of society (about 20% of the population being above 10 years old) could not read and write. After the Second World War, the new authority- the aim of which was to create a “new social order”- decided to deal with the “decades of neglect” in this respect. A literacy campaign was already launched in 1945. However, the amount of work connected with the rebuilding of the country prevented this task from being

na samorządach gminnych, które z powodu bardzo małych środków finansowych nie radziły sobie z narzuconym im zobowiązaniem.

completed. Moreover, society (especially the rural population) was quite reluctant to these educational actions.

In 1949 a new literacy law was enacted, which significantly contributed to the intensifications of the fight against illiteracy. According to this law, all those who could write and read were supposed to teach illiterates. The greatest responsibility was placed on teachers and headmasters of primary schools, who were not properly paid for their additional work.

After 1948 (the foundation of the Polish United Workers' Party) adult education was organized in the form of primary schools for working citizens. The courses organized by these schools were very popular as the certificate confirming the completion of the 7th class had the same importance as the primary school leaving certificate and increased an opportunity of finding a good job in industry or trade. A possibility of social advance created by education was a great incentive for the people from Kolbuszowa powiat and significantly contributed to overcoming their reluctance to a literacy programme.